

ДОВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ

Дослідженню сутності виборчої системи присвячено багато праць як українських учених-правників, так і зарубіжних науковців. Разом з тим, у юридичній літературі немає єдиної точки зору щодо її розуміння. У той же час розвиток науки конституційного права у першу чергу базується на виробленні сучасного понятійного апарату, який би охоплював вироблені світовою спільнотою цінності конституціоналізму і враховував вітчизняну правову практику і наукову думку. Тому сьогодні перед українськими науковцями стоїть актуальне завдання – розроблення новітніх вітчизняних правових категорій. І, на наш погляд, у цьому плані вимагає більш глибокого аналізу та уточнення і поняття «виборча система».

Термін «виборча система» в законодавчій практиці вперше був використаний Конституцією СРСР 1936 р., в якій так називалася глава XI, присвячена виборам в Радянському Союзі. До цього часу в радянських нормативних актах, в тому числі і правових актах УРСР, застосовувався термін «виборче право». Це дало підстави уже в той час науковцям по-різному трактувати сутність виборчої системи. Частина з них вважала, що законодавець вклав у терміни «виборча система» і «виборче право» ідентичний зміст, тому різниці між ними не існує [1, с.5]. Інші, досліджуючи вибори, здійснювали аналіз тільки виборчого права, не торкаючись сутності виборчої системи [2, с.301–367]. Ті ж правознавці, які характеризували сутність виборчої системи, здебільшого розкривали її правову природу все-таки на основі виборчого права, як сукупність норм, що встановлюють виборчі права громадян, організацію і порядок виборів в органи державної влади, а також взаємовідносини депутатів з виборцями [3, с.37]¹.

І тільки в 70-х роках ХХ ст. з'являються роботи, в яких все частіше розмежовуються ці правові категорії. При цьому під виборчим правом радянські державознавці розуміли правові норми, які регулюють відносини, що складаються в процесі виборів представницьких органів [7, с.307; 8, с.350] (як варіант: сукупність норм, регулюючих суспільні відносини, які виникають в процесі виборів органів державної влади [9, с.20]), а під виборчою системою – існуючий в державі порядок формування представницьких орга-

¹ Проте були і інші підходи розуміння виборчої системи. Наприклад, деякі науковці давали визначення виборчій системі виключаючи з нього взаємовідносини депутатів з виборцями [4, с.3], або ж замінюючи склад дефініції «виборчі права громадян» на «принципи виборів» [5, с. 6; 6, с. 7].

нів, який охоплює собою основні засади залучення громадян до виборів, організацію виборів і взаємовідносини депутата з виборцями [7, с.307; 8, с.350] чи сукупність суспільних відносин, що виникають в процесі виборів і у зв'язку з ними [9, с.20].

Сьогодні наукою конституційного права виборча система характеризується уже як більш складне правове явище. У деяких країнах науковці її розглядають у широкому й вузькому значеннях. В інших, особливо в країнах дальнього зарубіжжя, такий поділ зустрічається вкрай рідко. Як зазначає російський правник С.О. Белов, наука зарубіжного конституційного права при дослідженні виборчої системи використовує термін «electoral system», який в більшості робіт розуміється як синонім поняття «система голосування», при цьому мається на увазі перш за все виборча формула [10, с.8]. У той же час у ряді випадків під виборчою системою розуміється система організації виборів парламенту, структура якої окреслена законом, що визначає, яка партія отримає право керувати державою. У цьому випадку серед «істотних правил» виборчої системи перераховуються таємне голосування, порядок утворення округів, фінансування політичних партій і система підрахунку голосів виборців [11, р.168]. В інших зарубіжних дослідженнях виборча система розглядається як норми виборчого закону, який встановлює результати виборчого процесу: формулу виборів, структуру виборчого бюлетеня і організацію округів, тобто те, що забезпечує переведення голосів виборців в парламентські мандати для партій і окремих кандидатів [12, с.140].

У країнах, в тому числі й в Україні, де виборча система розглядається у широкому й вузькому значеннях, одноманітності у трактуваннях широкого і вузького сенсів виборчої системи немає. Здебільшого у вузькому значенні під виборчою системою розуміють спосіб (порядок) визначення результатів голосування [13, с.452; 14, с.125] чи виборів [10, с.7] або спосіб (порядок) розподілення мандатів між кандидатами за результатами виборів [15, с.64; 16, с.167; 17, с.195] чи спосіб визначення результатів виборів, від якого залежить порядок розподілу депутатських мандатів і сам механізм організації виборів [18, с.38]. В.В. Кравченко пише, що виборча система у вузькому значенні – це певний спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами в залежності від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб [19, с.117]. Однак такий підхід у визначенні вузького сенсу виборчої системи критикується рядом науковців. Зокрема, російські вчені А.В. Зинovieв та І.С. Поляшова пропонують відмовитися від використання терміна «виборча система» у вузькому значенні, замінивши його на термін «спосіб визначення результатів голосування» [20, с.20–40].

Ще більше розмаїття точок зору щодо трактування виборчої системи у широкому сенсі. У словнику з конституційного права зазначається, що у широкому значенні виборча система це упорядковані суспільні відносини, пов'язані з виборами органів публічної влади, які охоплюють всю сукупність операцій, що відносяться до формування виборних органів (надання виборчого права, організація виборів, підрахунок голосів, визначення результатів голосування і т. ін.) [13, с.452]. Більш вужче, але приблизно такої ж форми дають визначення цій схемі виборчої системи О.Мішин та Б.Страшун, А.Перевалова, В.Вергун, О.Чудіновських, В.Маалишенко, С.Головін, І.Бодрова, А.Лаврентьєва: упорядковані суспільні відносини, пов'язані з виборами органів публічної влади, що складають порядок виборів [21, с.323; 22, с.21]. М.Ставнічук зазначає, що в широкому сенсі під виборчою системою розуміється система суспільних відносин, що охоплює порядок організації і проведення виборів представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування [18, с.38]. Тобто вона уточнює, що цей порядок стосується формування не просто публічних органів, а представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. А.Руппель стверджує, що виборча система – це сукупність суспільних відносин, які виникають у зв'язку і в процесі формування владних структур держави і виявлення волі виборців з приводу докорінних питань громадського життя, що ґрунтується на певних правових і демократичних принципах [23, с.7–8].

Проте цілий ряд авторів не розділяють охарактеризованого вище підходу, тобто вони є прихильниками трактування виборчої системи без її класифікації у широкому і вузькому значенні. Зокрема, на цій позиції стоять А.П. Гарчева та О.Н. Ярмиш, які говорять, що виборча система – це упорядковані суспільні відносини, пов'язані з виборами органів державної влади і місцевого самоврядування, що складають порядок виборів. Це спосіб розподілу мандатів у виборних органах у відповідності з результатами голосування» [24, с.147]. Просто як сукупність суспільних відносин, які складаються у процесі виборів, визначає виборчу систему Н.О. Михалєва [25, с.240].

Нерідко в науковій правовій літературі зустрічаються визначення виборчої системи як сукупності установлених законом правил чи правових норм. Зокрема, розділяли цю позицію А.О. Мішин та Г.В. Барабашев, які характеризували виборчу систему як сукупність встановлених законом правил, принципів і критеріїв, за допомогою яких визначаються результати голосування [26, с.164; 27, с.226–227]. Сьогодні її підтримують ряд вітчизняних правознавців. Так, український учений Б.І. Ольховський пише, що виборча система – це сукупність норм, що закріплюють вибо-

рчі права громадян України, основні принципи виборчого права, організацію виборів до представницьких органів держави, взаємовідносини виборців з депутатами [28, с.264–265; 29, с.113]. Б.І. Сташків та М.В. Баглай у широкому значенні під виборчою системою розуміють «всю сукупність правових норм, що регулюють порядок надання виборчих прав, проведення виборів і визначення результатів голосування» [14, с.125; 30, с.349]. Модифікований варіант цього ж підходу у В.І. Шмеріги та Н.М. Крестовської, які стверджують, що виборча система – це інститут конституційного права, що регулює суспільні відносини, які пов'язані із способом розподілу представницьких мандатів залежно від результатів голосування [31, с.81]. А російський правознавець А.В. Зинов'єв виборчу систему характеризує як сукупність юридичних норм, що закріплюють принципи, на основі яких здійснюються вибори, права громадян обирати і бути обраним, відповідальність депутатів і інших обраних посадових осіб за свою діяльність перед виборцями, порядок організації і проведення виборів і регулюють відносини, що виникають в процесі формування органів державної влади, а також в процесі здійснення взаємовідносин виборців з депутатами та іншими виборними особами [32, с.15].

Існує в науці конституційного права і точка зору, за якої виборча система розглядається як порядок утворення виборчих органів державної влади і право громадян на участь у виборах чи просто як порядок утворення представницьких органів (коло осіб, що мають право брати участь у виборах, норми представництва від населення, порядок голосування і організації виборів і навіть права та обов'язки виборців та депутатів) [10, с.12] або як порядок формування виборчих органів, перш за все представницьких органів держави [33, с.13]. Широке визначення виборчої системи Російської Федерації в цьому дусі дають М.Б. Смоленський, К.І. Козлова та О.Є. Кутафін: «... це порядок виборів Президента Російської Федерації, депутатів Державної думи, Федеральних зборів Російської Федерації, в інші федеральні державні органи, передбачені Конституцією Російської Федерації, які обираються безпосередньо громадянами Російської Федерації відповідно до федеральних законів, а також який використовується при виборах в органи державної влади суб'єктів Російської Федерації і органи місцевого самоврядування, що проводяться у відповідності до федеральних законів, законів та інших нормативних правових актів законодавчих органів державної влади суб'єктів Російської Федерації» [34, с.201; 35, с.301]. На думку А.А. Югова, виборча система – це сукупність різноманітних організаційно-правових та інших способів, прийомів, правил і процедур, які забезпечують порядок підготовки виборів, проведення акту голосування і ви-

значення результатів виборів [36, с.91–92]. Д.Остапенко та Б.Савицький виборчою системою називали спосіб визначення результатів виборів в тій мірі, в якій від нього залежить порядок розподілення депутатських місць між партіями і сам механізм голосування [37, с.147]. Укладачі енциклопедичного словника з конституційного права (Авакьян С.А., Гуценко К.Ф., Ковлер А.І. та Марченко М.М.) також трактують виборчу систему, по-перше, як існуючий порядок виборів депутатів представницьких органів і виборних посадових осіб. Правда, при цьому вони додають, що виборча система охоплює собою сукупність як юридичних правил (виборче право), так і фактичних, існуючих звичаїв, на основі і з урахуванням яких проводяться вибори; по-друге, як модель організації та проведення виборів [38, с.237].

Не можна залишити поза увагою і інші трактування виборчої системи ученими-державознавцями. Так, автори підручника «Конституційне право зарубіжних країн» стоять на позиції, що виборча система – це порядок виборів, тобто система політичних суспільних відносин, пов'язаних з виборами [39, с.100]. Таким чином вони акцентують увагу на політичному характері суспільних відносин, пов'язаних з виборами. К.В. Арановський стверджує, що під виборчою системою мається на увазі принцип організації виборчих округів і порядок визначення результатів виборів [40, с.306], а А.Г. Орлов, – що методи встановлення результатів голосування, підрахунок поданих і визнаних дійсними, а також недійсними, голосів виборців і визначення переможців на виборах [41, с.188]. Досить оригінальне визначення виборчої системи у широкому значенні, яке, до речі, у юридичній літературі більше не зустрічається, дає Н.Г. Путкарадзе, що це соціальна технологія, яка забезпечує репродукцію та удосконалення відносин між виборними органами і посадовими особами, з однієї сторони, і виборцями, з іншої [42, с.4] (хоча хочеться зразу зазначити, що навряд чи з таким підходом розуміння виборчої системи можна погодитися).

Взагалі проведений аналіз точок зору стосовно природи виборчої системи свідчить, що загальновизнаного погляду на її поняття наукою конституційного (державного) права не вироблено і існує, як мінімум, шість підходів у її розумінні. Перший ґрунтується на тому, що виборчу систему розглядають у широкому і вузькому значенні; другий підхід, коли характеристика виборчої системи здійснюється без такого поділу; третій, коли виборча система розуміється як сукупність суспільних відносин; четвертий, коли вона представляє собою сукупність норм (правил); п'ятий підхід базується на визнанні виборчої системи в якості порядку (способу) проведення виборів; і останній – шостий підхід – це акумуляція інших думок щодо визначення виборчої системи (система суспільних політичних відносин, принцип організації виборчих округів

і порядок визначення результатів виборів, методи встановлення результатів голосування і т. ін.).

Для правильного розуміння сутності виборчої системи нам необхідно дати оцінку кожному з вищеперахованих підходів. Думаємо теоретично спірним є визначення виборчої системи у широкому і вузькому значенні. Погоджуємося з цього приводу з А.В. Зиновьевим та І.С. Поляшовою, які зазначають, що будь-яке поняття повинно вживатися тільки в одному значенні [20, с.33]. Це сприяє його точному розумінню та не допускає нечіткості, розмитості уявлення сутності характеризованого об'єкта. Сам термін «система» (від грецького *systema* – ціле, сполучене з частин, об'єднане) підводить нас до висновку, що виборча система має розглядатися в одному аспекті, як явище, що поєднує в собі певні елементи одного з існуючих різновидів формування (виборів) представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування.

Викликає сумнів і підхід трактування виборчої системи як сукупності суспільних чи суспільних політичних відносин. Оскільки, по-перше, поза увагою такого розуміння виборчої системи залишається її правова складова, яка, безумовно, має місце адже в основі функціонування виборчої системи лежить її правове визнання (інколи навіть на рівні конституції). По-друге, якщо виборчу систему розглядати як суспільні відносини, то звідки береться її класифікація на мажоритарну, пропорційну та ін. І що тут першине: суспільні відносини, які виникають в процесі виборів, чи все таки визнана законодавством певна модель виборчої системи, відповідно до якої потім формуються суспільні відносини? Думаємо, що все таки суспільні відносини є похідними від закріпленої законом виборчої системи. Не можна залишити поза увагою і той факт, що в період виборчої кампанії виникають різноманітні суспільні відносини, які за своїм характером носять випадковий характер та випадають із сфери розуміння сутності виборчої системи. Наприклад, російський дослідник С.Д. Князев до їх числа відносить суспільні відносини, пов'язані з пошуком партнерів для політичної коаліції і об'єднання у виборчі блоки, вияв неформальних лідерів виборчих кампаній і попередня соціологічна апробація їх виборного рейтингу і т. ін. [43, с.13].

Напевно, не зовсім правильним є розуміння виборчої системи як сукупності норм чи правил, тому що в цьому випадку поняття виборчої системи майже ототожнюється з поняттям виборчого права. А це все таки різні правові явища. Хоча правовий аспект при характеристиці виборчої системи поза увагою залишати не можна.

Таким чином, усі з охарактеризованих нами підходів розуміння виборчої системи не витримують критики, за винятком трак-

тування її як порядку (способу) проведення виборів. Однак, на наш погляд, в контексті досліджуваної проблематики доцільніше говорити про виборчу систему як про спосіб формування представницьких органів. Оскільки в наукових джерелах нерідко побуває думка, що урегульований правом порядок обрання органів публічної влади являє собою виборчий процес [10, с.15] ¹. І хоча прихильники такого підходу трактування виборчого процесу під порядком розуміють скоріш за все процедурний момент формування виборних органів влади, тобто процес, який визначається не стільки порядком як певними послідовними стадіями (етапами) виборів, що змінюють одна одну², з метою запобігання термінологічних дискусій у визначенні виборчої системи вважаємо доцільним обрати термін «спосіб».

У той же час трактування виборчої системи просто як способу формування представницьких органів державної влади і органів місцевого самоврядування буде не повним. Оскільки, як ми уже зазначали, виборча система отримує свою матеріалізацію через правове визнання, яке в одних країнах відбувається на рівні конституції (наприклад, ст.83 Конституції Азербайджанської Республіки проголошує, що депутати Міллі Меджлісу Азербайджанської Республіки обираються на основі мажоритарної та пропорційної виборчих систем [45, с.146]; ст.64 Конституції Республіки Албанія закріплює, що Кувенд складається із 140 депутатів. 100 депутатів обираються безпосередньо в одномандатних виборчих округах відповідно числу виборців. 40 депутатів обираються за списками партій і (чи) партійних блоків відповідно встановленому ними порядку [46, с.192]; Конституцією Грузії (ст.49) визначено, що парламент складається із 150 членів, обраних за пропорційною системою, і 85 – обраних за мажоритарною системою [47, с.733], главою 3 Конституції Швеції встановлено, що Риксдаг обирається шляхом вільних, таємних і прямих виборів, при яких голосування проводиться за партії з наданням можливості виборцю голо-

¹ Відразу ж зауважимо, що такий підхід розуміння виборчого процесу не варто сприймати як аксіому, так як в науці конституційного права є і інші його трактування. Наприклад, деякі державознавці під ним розуміють урегульовану правовими, а також іншими соціальними нормами діяльність індивідів та їх об'єднань, органів, організацій з підготовки і проведення виборів в органи державної влади і місцевого самоврядування [13, с.179; 22, с.21], або ж сукупність конституційно-процесуальних норм, регулюючих формування представницьких органів держави та інших виборних органів державної влади і органів місцевого самоврядування, обрання посадових осіб держави [44, с. 4].

² На цьому наголошує, наприклад, український вчений Б.І. Сташків, який пише: «Виборчий процес – це встановлена законодавством процедура, порядок організації і проведення виборів, один із елементів виборчої системи. Передбачає певні етапи, стадії, недотримання яких може привести до небажаних наслідків – визнання виборів недійсними» [14, с. 35].

сувати окремо за певну особу [48, с.604] і т. д.), в інших – на рівні законів чи якихось інших нормативних актів (наприклад, виборчих кодексів).

З таких позицій можна зробити дефініцію-висновок, що виборча система – це визначений законодавством спосіб проведення виборів представницьких органів державної влади і органів місцевого самоврядування, який охоплює собою основні засади залучення громадян до виборів, організацію виборів і визначення результатів голосування. Вважаємо, що таке визначення виборчої системи повною мірою відображає її природу.

Список літератури: 1. Щетинин Б.В. Советская избирательная система. М., 1974. 2. Лепешкин А.И., Ким А.И., Мишин Н.Г., Романов П.И. Курс советского государственного права: В 2 т. Т. 2. М., 1962. 3. Уманский Я.Н. Советское государство и право. М., 1959. 4. Анисимов Т.Б. Избирательная система СССР. М., 1953. 5. Василеньков П.Т. Избирательная система СССР. М., 1956. 6. Кравцов Б.П. Советская избирательная система. М., 1957. 7. Советское государственное право /Под ред. Е.И. Козловой, В.С. Шевцова. М., 1978. 8. Советское государственное право: Учебник. М., 1983. 9. Ким А.И. Советское избирательное право. Вопросы теории, избирательного законодательства и практики его применения. М., 1965. 10. Белов С.А. Избирательная система как правовой институт. СПб., 2005. 11. Bradley A.W., Ewing K.D. Constitutional and Administrative Law. London; New York, 1997. 12. Reynolds A., Reilly V. Electoral System Design. Stockholm, 1997. 13. Конституционное право: Словарь /Отв. ред. В.В. Маклаков. М., 2001. 14. Сташків Б.І. Конституційне право України: Навчальний посібник. Чернівці, 1999. 15. Якушев А.В. Конституционное право зарубежных стран (курс лекций). М., 2000. 16. Алебастрова И.А. Конституционное право зарубежных стран. М., 2001. 17. Катков Д.Б., Корчиго Е.В. Избирательное право: Учебное пособие. М., 2001. 18. Ставнійчук М.І. Конституційно-правові основи виборів до органів державної влади України //Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. К., 2001. 19. Кравченко В.В. Конституційне право України. Навчальний посібник. К., 2000. 20. Зиновьев А.В., Поляшова И.С. Избирательная система России (теория, практика и перспективы). СПб., 2003. 21. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник. В 4-х т. Т. 1-2. /Отв. ред. Б.А. Страшун. М., 1995. 22. Основы конституционного права Украины: Конспект лекций /За ред. Переваловой Л.В. Х., 2002. 23. Руппель А.Х. Принципы избирательного права как критерий демократичности избирательных систем: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1993. 24. Гарчева Л.П., Ярмыш А.Н. Конституционное право Украины. Учебное пособие. 2-е издание. Симферополь, 2002. 25. Михалева Н.А. Конституционное право зарубежных стран СНГ. Учеб. пособие. М., 1998. 26. Мишин А.А. Конституционное право зарубежных стран: Учебник /6-е изд. М., 1999. 27. Мишин А.А., Барабашев Г.В. Государственное право буржуазных и развивающихся стран: Учебник. М., 1989. 28. Ольховський Б.І. Вибори в Україні //Конституційне право України: Підручник /За ред. Ю.М. Тодици, В.С. Журавського. К., 2002. 29. Ольховський Б.І. Виборча система України // Конституційне право України. Конспект лекцій /За ред. Ю.М. Тодици. Х., 1997. 30. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник. М., 1999. 31. Шмеріга В.І., Крестовська Н.М. Конституційне право України: Інтерактивний курс. Одеса, 2004. 32. Зиновьев А.В. Гарантии свободы выборов представительных органов власти

//Государство и право. 1995. № 1. 33. Тодька Ю.Н., Яворский В.Д. Выборы народных депутатов Украины: конституционно-правовой аспект. Учебное пособие. Х., 1998. 34. Смоленский М.Б. Конституционное право России: Экспресс-справочник для студентов вузов. Ростов н/Д., 2001. 35. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. М., 1996. 36. Югов А.А. Правовые основы публичной власти в Российской Федерации: монография. Екатеринбург, 1999. 37. Государственное право буржуазных и освободившихся стран: Учебник /Под ред. Б.А. Стародубского, В.Е. Чиркина. 3-е изд. М., 1986. 38. Конституционное право. Энциклопедический словарь /Отв. ред. С.А. Авакьян. М., 2000. 39. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник /За заг. ред. В.О. Ріяки. 2-е вид. К., 2004. 40. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран: Учебное пособие. М., 2000. 41. Конституционное право зарубежных стран. Учебник /Под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. М., 2001. 42. Путкарадзе Н.Г. Избирательная система в условиях развития политического плюрализма: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1993. 43. Князев С.Д. Очерки теории российского избирательного права. Владивосток, 1999. 44. Ковальчук О.Б. Выборчий процес в Україні: Автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право. Одеса, 2003. 45. Конституция Азербайджанской Республики // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 /Под общей ред. Л.А. Окунькова. М., 2001. 46. Конституция Республики Албания // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 /Под общей ред. Л.А. Окунькова. М., 2001. 47. Конституция Грузии // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 /Под общей ред. Л.А. Окунькова. М., 2001. 48. Конституция Швеции // Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 3 /Под общей ред. Л.А. Окунькова. М., 2001.

Надійшла до редакції 20.09.05

О.Д. Тихомиров

КОМПАРАТИВНИЙ ПІДХІД ЯК ОСНОВА МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ

Актуальність осмислення компаративного підходу обумовлена тим, що у складній і різноманітній правовій реальності перспективи юридичної науки пов'язуються, у першу чергу, з удосконаленням її методології, що повною мірою відноситься до порівняльного правознавства і особливо до юридичної компаративістики як сучасного етапу його розвитку.

Проблеми випереджального розвитку методології властиві не тільки юриспруденції, але й іншим наукам. Серед напрямків розвитку методології науки виділяється компаративний підхід у широкому значенні, який останнім часом особливо активно розробляється майже у всіх гуманітарних дисциплінах, а це, природно, істотно розширює потенційні можливості його використання в юриспруденції. Наукове визнання компаративного підходу і його методологічний потенціал дозволяють припустити, що незабаром він займе в структурі методології науки місце однопорядкове зі структурним, функціональним, системним, синергетичним та іншими загальнонауковими підходами соціально-гуманітарних наук.